

HISTORISK TIDSKRIFT
(Sweden)

124:2 • 2004

Vad kostade kläderna? Manliga tjänares dräkt under första hälften av 1300-talet

Av Eva Andersson

Kläder fyllde under medeltiden, precis som under andra tidsperioder, flera olika funktioner. Förutom de primära behoven av värme och skydd, uttryckte klädedräkten samhällsposition och status. Kläder spelade också, då som nu, en stor roll i konstruktionen av genus. I synnerhet den kvinnliga dräkten markerade inte bara bärarens kön utan också hennes status i förhållande till män: ogift, gift, änka eller nunna.

En viktig skillnad mellan medeltiden och nutiden är att kläder inte var konsumtionsvaror utan snarast kapitalvaror, ungefär som dagens möbler, TV, stereo och bilar. Det är svårt för den nutida människan att föreställa sig vilka ekonomiska värden kläder och olika textilier representerade under medeltiden. Även kläder tillverkade i hemmet eller lokalt representerade ett stort värde på grund av den stora arbetsinsats som krävdes. Kläder sågs som en investering och var av största vikt för den roll man önskade spela i samhället. De hade också en betydligt längre livslängd än kläder under 1900-talet. Orsakerna till detta är två: Dels var medeltidens kläde, det vanligaste materialet i kläder för de högre samhällsklasserna, av en mycket hög kvalitet och i det närmaste outslitligt, dels skedde förändringar i klädedräktens utseende mycket långsammare än under de senaste 200 åren. Ett plagg kunde därför användas under en längre tid än idag. Kläderna genomgick en förändring i status under sin livscykel, från finkläder till vardagsdräkt, för att kanske slutligen ges bort eller tas isär för att tyget skulle kunna användas till annat. Även kläder av andra sorters ylletyg hade en hög slitstyrka och representerade

Fil mag Eva Andersson, f 1968, är doktorand vid Historiska institutionen, Göteborgs universitet, och arbetar på en avhandling om klädedräkten i Sverige och Norge 1200–1500. Hennes senaste publikation är "Det enda könet och klädedräkten", i *Kors och tvärs bland teorierna. Ett undervisningsexperiment vid Göteborgs och Karlstads universitet*, i redaktion av Hans Abenius med flera.

Adress: Historiska Institutionen, Göteborgs universitet, Box 200, 405 30 Göteborg
E-post: eva.andersson@history.gu.se

rade ett högt värde för individen. Detta höga och förhållandevis bestående ekonomiska värde är anledningen till att kläderna lämnar spår efter sig i olika dokument och skriftliga källor.

I denna artikel kommer jag att diskutera ett område som inte tidigare undersökts i någon högre grad för svensk och norsk medeltid: De lägre samhällsklassernas kläder. Av utrymmesskäl, men också på grund av källsituationen, kommer jag att begränsa mig till den manliga klädedräkten under 1300-talets första hälft. Det är en gynnsam period tack vare ett förhållandevis rikt skriftligt material, men också för att jämförelser kan göras med arkeologiskt dräktmaterial. Jag kommer även att föra en bredare diskussion om de lägre samhällsklassernas kläder och modets spridning, både socialt och geografiskt.

Källmaterial till medeltidens dräkt

När man undersöker den medeltida klädedräkten är tre olika grupper av källmaterial aktuella: Bildkonst, för medeltiden i huvudsak kyrkmålningar, handskriftsillustrationer och skulptur; arkeologiska fynd, dels av hela plagg som i fallet med Bockstensmannens dräkt, dels i form av olika tygfragment, knappar, spännen et cetera.¹ Slutligen finns även skriftliga källor av olika slag för nordisk medeltid i huvudsak testamenten och litteratur. Även köpehandlingar av skilda slag, inventarier, kungliga stadgor om prissättning på tyg och skrädarens arbete samt enstaka notiser i senmedeltida godsräkenskaper förekommer. I min kommande avhandling utgörs källmaterialet i huvudsak av diplom, där testamenten utgör den dominerande delen.² Av dessa framgår tydligt vilken stor ekonomisk investering klädesplagg var och vilket värde medeltidens människor satte på dem. Faktum är att cirka 40 procent av de svenska testamenten jag undersökt innehåller kläder eller tyg som antingen anges vara avsedda för kläder eller kan antas vara avsedda för det, beroende på vilket slags tyg det är. Skulle man även räkna med inredningstextilier och tyger som är avsedda för kyrkan blir andelen ännu högre.³

1. Bockstensmannen är ett unikt fynd som gjordes i Bockstens mosse 1936. Det är det enda kompletta fyndet av en medeltida mansdräkt; omfattande kjortel, hosor, kappa/mantel och hätta. Fyndet förvaras nu på Värbergs museum. Den mest grundliga och aktuella beskrivningen av fyndet och dräkten fås i Margareta Nockert m fl, *Bockstensmannen och hans dräkt*, Borås 1997.

2. Avhandlingen kommer att behandla den medeltida dräkten i Norge och Sverige och förutom en grundlig diskussion av klädedräktens utseende och utveckling kommer jag även att ta upp dess betydelse för skapande och upprätthållande av genus och samhällelig status. Den beräknas vara färdig vid slutet av 2005.

3. Beräkningarna är mina egna och kommer att redovisas mer detaljerat i min kommande avhandling.

Tyg och kläder som betalningsmedel

Under medeltiden var det vanligt att betalning vid köp helt eller delvis erlades i lösöre. Bland dessa lösören var kläder och tyg förmodligen vanliga till följd av deras höga värde. Bevarade köpehandlingar där kläder och tyg ingår stammar i huvudsak från den senare delen av medeltiden och är dessutom betydligt mindre vanliga än till exempel testamenten. Det som gör köpehandlingar viktiga är framför allt de möjligheter till värdejämförelser som de ger. Ibland anges även värdet på kläderna i till exempel pengar eller kor. Ofta erlades köpeskillingen i en del pengar, några kreatur, kanske ett par grytor och ett eller flera klädesplagg. När exempelvis Aslak Lodinsson och hans hustru Aasta år 1470 sålde en halvpart av gården Sigurderud var betalningen "en kiortil vm atta mark en grytha til halffæmthæ mark en kopar kætil til halff tridiæ mark three køor oc halfth annandh pundh korn ok roogh".⁴ Likaså sålde Anund Thoraldsson och hans hustru Gunlaug 2 ½ öresbol jord för nio alnar kläde och en ny kanna.⁵ Även högt uppsatta personer kunde använda tyger, om än inte sina gamla kläder, som betalning när köp gjordes upp. År 1429 sände Aslak Bolt, biskop i Bergen, sin kaplan herr Vilkin till Sverige med 18 ½ stycke kläde för att köpa koppar till S:t Olafs relikskrin.⁶

Även i lagstiftningen finns exempel på tyg som betalningsmedel: Dalalagen stadgar att böter skall erläggas i linnelärf och enligt Gutalagen skall en man ge sin oäkta son 15 alnar kläde, ett täcke, yllelakan och stridsvapen, då sonen lämnar hemmet.⁷

Andrahandsmarknad?

Både förekomsten av kläder som betalningsmedel och det faktum att det var så vanligt att kläder testamenterades visar att det fanns avsättning för begagnade kläder. Belägg för en andrahandsmarknad under medeltiden finns exempelvis från Italien.⁸ Motsvarande uppgifter saknas från Sverige och Norge. Någon form av andrahandsmarknad bör ändå ha funnits – att begagnade kläder användes som betalning innebär ju att de såldes vidare och därmed fanns

4. Diplomatarium Norvegicum 7, s 464f, nr 470.

5. Diplomatarium Norvegicum 10, s 115, nr 146.

6. Diplomatarium Norvegicum 5, s 408-411, nr 586.

7. Åke Holmbäck & Elias Wessén, *Svenska landskapslagar, Andra serien*, Uppsala 1979, s XIIIff, 5; Åke Holmbäck & Elias Wessén, *Svenska landskapslagar, Fjärde serien*, Uppsala 1979, s LXIV-LXXXV, 221f.

8. Raymond van Uytven, "Cloth in Medieval Literature", i Negley B Harte, & Kenneth G Ponting (eds), *Cloth and Clothing in Medieval Europe*, London 1983, s 168.

sannolikt även i Norden någon form av handel med använda kläder, om än inte för pengar utan som en del av betalningen för något annat, vanligen jord. Att man testamenterade kläder i så hög grad visar också att man inte hade något emot att bära andras kläder; möjligen var det också så att den som mottog kläderna sålde dem vidare. Med den förhållandevis svaga urbaniseringen i Sverige och städernas ringa storlek är det dock osäkert om det fanns underlag för att bedriva försäljning av begagnade kläder som huvudsysselsättning.

Ett annat sätt förvandla kläder till reda pengar var att gå till en pantlånare. Även om detta var vanligt förekommande runt om i Europa, bland alla samhällsklasser, under senmedeltiden och renässansen har jag inte hittat några belägg för detta i vare sig Sverige eller Norge under medeltiden.⁹ Då min undersökning i stort sett är begränsad till diplom utesluter jag inte att den sortens uppgifter skulle kunna hittas i annat källmaterial, till exempel i tideböcker och skotteböcker.

Gåvor av kläder till tjänare

I de medeltida testamentena är det främst aristokratins kläder vi ser, men i det skriftliga materialet förekommer även landsortspräster, borgare och bönder. Flera av dessa testamenten innehåller förordnanden om kläder som skall skänkas till landbor och tjänare. Ofta är det testatorns egna kläder, men det är inte heller ovanligt att testamenten stipulerar att kläder skall sys upp till tjänare. I dessa fall anges vilka plagg som skall sys upp och ofta anges även vilka material som skall användas. Det var inte bara i samband med dödsfall som tjänare mottog kläder av sina arbetsgivare. Även långt efter medeltiden var det vanligt att en stor del av lönen utgick i olika varor, främst mat och kläder. Ofta uppgick värdet på kläderna till långt mer än den lön som utbetalades i pengar.¹⁰ Från bland annat England och Frankrike finns kungliga beställningar av kläder till tjänare från 1300-talet bevarade, men den sortens uppgifter har vi tyvärr inte tillgå från Sverige.¹¹ Därför är det endast i testamenten vi får en bild av vilka kläder som ansågs lämpliga för tjänare.

Ett exempel där en mycket stor grupp tjänare får kläder, erbjuder Magnus Niklassons och hans hustru Ingridis testamente från 1329 där en stor mängd

9. Ann Rosalind Jones & Peter Stallybrass, *Renaissance Clothing and the Materials of Memory*, Cambridge 2000, s 26 ff.

10. Jones & Stallybrass 2000, s 17f.

11. Stella Mary Newton, *Fashion in the Age of the Black Prince*, Bury St Edmunds 1980, passim

12. Svenskt Diplomatarium 4, s 127ff, nr 2744. Magnus Nilsson tillhörde Ivar Nilssons ätt och var riksråd och riddare. Släkten var i huvudsak hemmahörande i Södermanland. Hustrun Ingrid var syster-

kläder distribueras till olika personer.¹² Personernas relation till givarna är svår att bestämma, men 28 män anges som parets tjänare och en kvinna omnämns som amma. Huruvida kläderna avsedda för amman är redan existerande plagg som tillhört husfrun eller om de ska sys upp framgår inte, men med tanke på deras höga värde är det troligen husfruns kläder som går i arv. Just ammor nämns i flera testamenten och de får ofta gåvor av förhållandevis högt värde, vilket avspeglar den nära relationen mellan en amma och det ammade barnets familj, kanske framför allt barnets mor. Vid ett tillfälle får amman en blå kjortel där man skall sätta i de knappar som nu sitter i en dotters hätta.¹³ De manliga tjänare som nämns i Magnus Niklassons och Ingridis testamente skall däremot få plagg uppsydda, alla i samma material, kläde från Nivelles i Brabant. Av tjänarna får 13 både kjortel och mantel/kappa, medan 15 endast får varsin kjortel.

Det finns inga tydliga exempel där kläder skall sys upp till tjänarinnor, utan i de flesta fall är det husfruns egna kläder eller tyg som testamenteras bort. Här finns det alltså en tydlig skillnad mot förhållandena för manliga tjänare. Varför det är så är svårt att veta. Det skulle kunna avspegla att det helt enkelt fanns färre kvinnliga tjänare i de stora hushållen, eller att kläder inte ingick i deras lön på samma sätt. Det kan också visa på en närmare relation mellan arbetsgivare och kvinnliga anställda – gåvorna av husfruns använda kläder blev på så sätt en mer personlig gåva och inte ett utslag av tidens avlöningssystem. Om det hade varit vanligare att kvinnor än män fick tyg hade förklaringen kunnat vara att kvinnor förväntades sy sina kläder själva, men så är inte fallet, utan det är lika vanligt för båda könen, efter att man tagit hänsyn till kvinnornas totalt sett mindre antal.

Manliga tjänares kläder under 1300-talets första hälft

För att ta reda på vad en manlig tjänares kläder kunde kosta har jag valt att titta på 13 svenska testamenten från perioden 1329–1352, där det anges att tjänare skall få klädesplagg. Av dessa testamenten kan man i sju fall med viss säkerhet säga att det är kläder som ska sys upp. Det är alltså inte fråga om testatorns egna kläder. Perioden har, som framhållits, valts av flera skäl: För det första finns det många testamenten där kläder till tjänare räknas upp. För det andra finns det en möjlighet att jämföra med Bockstensmannens

dottor till drotsen och riddaren Abjörn Sixtensson (Sparre av Tofta). Uppgifter från Hans Gillingstam, Pontus Möller & Folke Wernstedt, *Äldre svenska frälsesläkter*, Stockholm 1957–1989, s 64f.

13. Svenskt Diplomatarium 9, s 580, nr 7955.

dräkt, som är daterad till första hälften av 1300-talet.¹⁴ För det tredje finns uppgifter om priser på olika tyger från den prisstadga för Kopparberget som ingår i det av kung Magnus Eriksson utfärdade privilegiebrevet från år 1347.¹⁵ Idealt hade endast testamenten från perioden runt 1350 ingått i undersökningen då de ligger nära stadgan i tiden, men tyvärr innehåller dessa testamenten så få uppgifter att jag varit tvungen att komplettera även med äldre testamenten. Orsaken till att jag endast undersöker manliga tjänares kläder är, som tidigare nämnts, att inga fall finns där det anges att kläder skall sys upp till kvinnliga tjänare, utan det rör sig då om husfruns eller husbondens egna kläder. Dessa arv avspeglar därför inte konsumtion avsedd för tjänare utan den ursprungliga ägarens inköp av tyg och kläder. Manliga tjänare ingår däremot ofta i en grupp som alla får samma typ av kläder. Detta borde avspegla vilken typ av kläder de brukade få av sina arbetsgivare, de plagg som ingick i deras lön. I några fall får både tjänare och landbor tyg, men jag har valt att inte ta med det i denna undersökning eftersom jag inte säkert kan säga att tyget var avsett för kläder, även om så troligen var fallet.

Det plagg som oftast testamenterades till tjänare var kjorteln, som också är det plagg som mest frekvent nämns i alla former av diplom. Kjorteln var basplagget under större delen av medeltiden, både för män och kvinnor. Det är därför förväntat att det skall dominera i materialet. Kjortelns form och konstruktion ändras dock över tid, från 1200- och det tidiga 1300-talets våd-långa modekjortlar via de mycket kortare och snävare kjortlarna på 1360-talet till 1500-talets kjortlar som är konstruerade med midjesöm. Arbetande män hade emellertid korta kjortlar under hela medeltiden. Troligen var aristokratens vardagsplagg och plagg för resor et cetera också kortare och enklare även under den tid som modet föreskrev långa kjortlar.

Förutom kjortlar testamenterades kappor, vad vi idag skulle kalla en mantel, hättor samt linkläder, det vill säga underplagg som skjorta och brokor (kalsonger). I enstaka fall förekommer också stövlar, skor och hosor. De förstnämnda plaggen ingår oftast i hela uppsättningar plagg och samma uppsättning ges till flera olika tjänare medan skor, hosor och stövlar är exempel på gåvor till enskilda tjänare. Eftersom majoriteten av arven består av antingen bara kjortel eller också kjortel och kappa kommer jag att titta närmare på just dessa.

14. Med hjälp av C 14-analys kan man endast komma fram till 1300-talet som datering, i övrigt är dateringen baserad på stilistiska drag. Margareta Nockert & Göran Possnert, *Att datera textilier*, Södertälje 2002, s 40–51.

15. Svenskt Diplomatarium 5, s 636ff, nr 4142.

Vad var tyget värt?

Materialet i kläder vid gåvor av tyg anges oftast med tygets ursprungsort. För de manliga tjänares gåvor jag undersökt ser fördelningen ut som följer:

TABELL I. Tyger i kjortel och kappa.

Nivelles (i närheten av Bryssel)	42
Poperinge (i Flandern)	5
Mark (i Westfalen)	2
Lübeck	1
Vadmal	1
Okänt	33

Anmärkning: I siffran rörande Poperinge ingår två exempel på att tjänaren ska få "en uppsättning kläder". Baserat på de fall när det nämns vad som ingår i en uppsättning bör minst två ylleplagg ingå. Jag har valt att räkna med detta minsta antal.

Som man kan se dominerar Nivelles stort, framför allt beroende på ett enda testamente där alla utom ett av plaggen ingår. I övrigt är det Poperinge som är den viktigaste orten. Så är även fallet om man ser till gåvor av tyg till tjänare. Där förekommer även vadmal¹⁶ samt kläde från Kortrijk (Courtrai), en av de verkligt prestigefyllda flamländska textilstäderna.

Flertalet av dessa material ingår i prisregleringen från kung Magnus privilegiebrev för Kopparberget från år 1347. Undantag är ylle från Nivelles och Lübeck. Kläde från Kortrijk, som endast förekommer som en gåva av tyg till en tjänare, var det dyraste i stadgan och skulle kosta 4 öre alnen. Popirst, det vill säga tyg från Poperinge, kostar 3 öre per aln, medan tyg från Mark endast var värt 1 öre och gott vadmal skulle kosta 2 örtugar. Förutom en skillnad i kvalitet var det troligen också skillnad i tygbredden, åtminstone mellan popirst och vadmal. Jag har inte tillgång till vävbredden för kläde från Poperinge, men de flesta kläden från Flandern och Brabant hade en vidd på cirka 2 m efter valkning och annan behandling.¹⁷ Vadmal var däremot vävt på enmansvävstolar och en trolig vådbredd är högst en meter.¹⁸

16. Med vadmal menas vanligen inhemskt tillverkat ylletyg. Vadmal kunde var vävt både i tvåskaft och kypert och omnämns både som valkat och ovalkat. Else Østergård, *Som syet til jorden. Tekstifund fra det Nørøne Grønland*, Gylling 2003.

17. John H Munro, *Textiles, Towns and Trade. Essays in the Economic History of Late-Medieval England and the Low Countries*, Yarmouth 1994, kap V, s 34f.

18. Det finns inte så många medeltida nordiska dräktfynd där båda stadkanterna är bevarade: Från Herjolfsnes på Grönland finns exempel på vådbredder upp till en meter; Leksandsmanteln har en vådbredd på 73,5 cm och Bockstensmannens mantel en på 60 cm. Leksandsmanteln är gjord av en fin

Tygåtgång och kostnad för en tjänares kläder

För att se det ekonomiska värdet på gåvorna av kläder måste vi beräkna tygåtgången. Det material som är vanligast i kjortlar är kläde från Brabant, närmare bestämt från städerna Poperinge och Nivelles. Jag kommer därför att utgå från en vådbredd på 2 m. Bas för mina beräkningar kommer att vara Bockstensmannens dräkt, som daterats till första hälften av 1300-talet, det vill säga samma tid som de undersökta testamentena och prisstadgan. Bockstensmannens dräkt kan, enligt min mening, ses som ett exempel på vad en man ur det lägre hantverkarskiktet, en bonde eller en tjänare kunde ha på sig. Materialet är troligen ylletyg från Sverige. Det är en ganska grov kypert som sedan valkats. Vådbredden på manteln är endast 60 cm, vilket utesluter att tyget skulle vara tillverkat i de stora textilstäderna på kontinenten. Kjorteln är knäkort; en mer moderiktig dräkt under större delen av den aktuella perioden skulle ha varit betydligt längre, även om knäkorta dräkter började dyka upp i kontinentalt mode runt 1340. Kappan är inte speciellt lång, utan mer ett praktiskt plagg. Struthättan är det plagg som ger det mest mode-medvetna intrycket. Den är snävt skuren och har en lång strut. Denna, tillsammans med de nätta lågskorna och den moderiktiga frisyren gör att jag vill placera Bockstensmannen i en urban miljö, eller i nära kontakt med en sådan, snarare än i en rural, lokal miljö; Bockstensmannen var sannolikt inte någon småbonde från trakten. Troligast var han hantverkare eller tjänare hos någon person ur frälset eller borgerskapet. Om han var tjänare visar det enkla materialet, i jämförelse med klädet som tjänare får i samtida testamenten, att han antingen hade en lägre position i hushållet eller att hans husbonde befann sig lägre på den sociala skalan.

De plagg som oftast nämns i dokumenten är kappan och kjortel och jag börjar med att titta på kappan. Kappan/manteln är 240 cm lång från kant till kant i öppet läge och har en vidd på 380 cm nertill. Den är i huvudsak tillverkad av två 60 cm breda våder, med en kil isatt bak på plagget. Mitt fram är ett stort hål uttaget för halsen. Det är stadkanter på båda sidorna om våderna vilket gör att vi vet vävbredden.¹⁹ Margareta Nockert, som är den som senast konserverat och analyserat dräkten, beräknar tygåtgången till cirka 415 cm

diamantkypert men Bockstensmanteln är tillverkad av valkad treskaftad kypert, vad som enligt samtida terminologi mycket väl kan vara vadmal. Poul Nørlund, "Buried Norsemen at Herjolfsnes", i *Meddelelser om Grönland, bind LXVII*, Köpenhamn 1924, s 88; Margareta Nockert m fl 1997, s 56; Margareta Nockert, "Textilfynden", i Birgitta Dandanell (red), *Tusen år på Kyrkudden*, Falun 1982.

19. Nockert 1997, s 112.

med den aktuella vådbredden på 60 cm.²⁰ Med en tygbredd på 2 m skulle eventuellt tillskrivningen ha varit annorlunda, till exempel hade kappans längd då inte behövt delas i två våder. Då kappan är bredare än tygets bredd behöver man i vilket fall som helst lägga den i tygets längdriktning. Åtgången av tyg blir då cirka 240 x 130 cm (kilen tillagd längst ned på kappan). Detta lämnar en rest på som minst 70 x 240 cm men då kappan är halvcirkelformad blir denna rest på vissa ställen mycket bredare. Under medeltiden var man mycket noga med att ta till vara allt det dyrbara tyget och denna rest är utmärkt för att tillverka en kjortel. Tygåtgången för Bockstensmannens kjortel har av Nockert beräknats till 450 cm. Vilken vådbredd detta är beräknat på är oklart, troligen på den största bevarade vådbredden, vilken är 55 cm. Då det endast finns stadkant i ena sidan kan man emellertid omöjligt avgöra vilken vådbredd tyget hade. För min undersökning är den dessutom av mindre intresse eftersom jag vill se vad tygåtgången blir på kläde från Brabant. Kjortelstyckets längd utgör 230 cm, och bredden utan kilar är alltså 55 cm. För att kunna få ut även en kjortel behövs ett något längre stycke än de tidigare nämnda 240 cm, cirka 60 cm ytterligare. Det innebär att det behövs cirka 3 m kläde från Poperinge för en mantel och en kjortel.

Uträkningen ovan är förhållandevis exakt – vi vet måtten på klädesplaggen och den ungefärliga tygbredden på kläde från Brabant. Vad som gör nästa steg, att räkna ut kostnaden för detta, betydligt svårare är att vi saknar exakta uppgifter om alnens längd under 1300-talet. Alnen varierade, enligt danska uppgifter, under medeltiden mellan 52 och 64 cm. Norska uppgifter talar om en lång och en kort aln, där den korta användes för att mäta tyg; denna skulle då ha varit 47,4 cm.²¹ Enligt David Hanneberg var alnen i landskapen kring Mälaren och Östergötland innan 1604, när en riksaln på 59,38 cm infördes, 56 cm.²² Mellan dessa uppgifter har vi alltså en variation mellan 47,4 och 64 cm. Alnen verkar ha haft en tendens att växa i längd och då det rör sig om ett relativt tidigt omnämnande bör vi lägga oss någonstans i den kortare änden.²³ Att den korta norska alnen specifikt används till att mäta tyg talar också för en kortare aln; någonstans mellan 47 och 56 cm. En uträkning med så oprecisa uppgifter kan bara ge ett ungefärligt resultat, men man

20. Nockert 1997, s 55.

21. Hilmar Stigum, uppslagsord "alnen", *Kulturhistoriskt Lexikon för Nordisk Medeltid*, band 1, Malmö 1956.

22. Sam Owen Jansson, *Måttordbok. Svenska måttstermer före metersystemet*, Stockholm 1950, s 9.

23. Stigum 1956.

kan ändå få en uppfattning om vilket kostnadsutrymme vi rör oss i. Tygåtgången för kappa och kjortel i popirst blir då mellan 5,4 och 6,3 alnar, vilket ger en kostnad på mellan 2 mark och 2 mark och 3 öre. Om man endast skall tillverka en kjortel av ett så pass brett tyg som 2 m, är det mest effektiva att göra den med axelsömmar, och inte i ett stycke som Bockstensmannens kjortel. Man behöver då inte mycket mer än kjortelns längd, något ytterligare för att få ut alla kilar – omkring 160 cm, det vill säga mellan 2, 9 och 3, 4 alnar beroende på alnens längd, vilket i sin tur ger en materialkostnad på mellan drygt 1 mark och 1 mark och 2 öre. I de flesta fall var det mer än en kjortel som skulle ges bort, vilket ger möjlighet till ett mer effektivt utnyttjande av tyget och en rimlig åtgång för två kjortlar i popirst är cirka 5 alnar. Tygkostnaden bara för en manlig tjänares mest grundläggande ylleplagg: kjorteln, kan jämföras med priset för en tunna öl (125,6 liter) som var 1 mark och 4 öre.²⁴

Detta är plagg av importerat kläde, som även om det inte kommer från någon av de mer exklusiva städerna, hör hemma i den övre delen av pris-skalan. En kjortel och kappa i vadmal skulle, om man räknar på samma vådbredd som Bockstenmannens dräkt, kosta mellan 1 öre 7 örtugar och strax över 1 ½ öre, det vill säga ungefär detsamma som en tunna sill.²⁵ För en komplett dräkt tillkom även kostnaderna för skjorta, brokar och hosor om vilka vi vet litet. Skjortan och brokarna var tillverkade i linnelärft. Bred lärft, troligen av utländsk tillverkning, kostade ett halvt öre per aln, alltså mer än vadmal, medan svensk smal lärft kostade tio penningar.²⁶ Även om vi kan anta att skjortan var skuren på ungefär samma sätt som kjorteln, något som både samtida bildmaterial och en fransk skjorta från 1200-talets slut visar, finns inga bevarade brokar som kan ge oss någon ledning angående deras tillskärning.²⁷ Bredden på linnelärft är dessutom omöjlig att beräkna då smal och bred inte är några absoluta mått. Hosor förekommer inte i som gåvor till tjänare i de testamenten jag undersökt här, men att det ingick i husbondens förpliktelser att hålla sina tjänare även med hosor framgår av ett brev från riddaren Eggert Frille år 1453, där han ber sin hustru skicka grönt kläde att använda till hosor till hans småsvenner.²⁸

24. Lars O Lagerqvist & Ernst Nathorst-Böös, *Vad kostade det? Priser och löner från medeltid till våra dagar*, upplaga 4:2, Borås 1999, s 45, 30.

25. Lagerqvist & Nathorst-Böös, 1999, s 45, 30.

26. Svenskt Diplomatarium 5, s 637, nr 4142.

27. Ludvig den heliges skjorta, se Dorothy K Burnham, *Skjortor, särkar och blusar. Traditionella mönster från hela världen*, Stockholm 1979.

28. Diplomatarium Norvegicum 11, s 172, nr 197.

Vilka påverkades av modet?

En fråga som det råder mycket olika uppfattning om är hur mycket de lägre samhällsklassernas dräkter påverkades av modet och dess växlingar. Framför allt allmogedräkten har ibland beskrivits som i stort sett oförändrad från tidig medeltid till och med 1700-talet. Denna uppfattning finns framför allt inom äldre folkdräktsforskning, där man emellanåt med vag bevisföring hänfört olika drag i allmogens klädedräkt under 1700- och 1800-talen till medeltidens dräkt.²⁹ Det är emellertid en uppfattning som numera har frångåtts och istället visar nyare forskning på den kontinuerliga påverkan från den så kallade borgerliga dräkten från 1500-talet och framåt. Det motsvarande bör ha gällt även för tidigare perioder, men det är mycket svårt att komma åt hur just allmogedräkten såg ut under medeltiden då intresset för att dokumentera denna ligger mycket längre fram i tiden. De kyrkomålningar vi har som främsta källa till den medeltida dräkten i Sverige finns förvisso ofta i lantliga kyrkor, men målarna hade ett större samröre med städernas kultur än vad de hade med den omgivande landsbygden. Ofta hade de kontakt även med en internationell, i synnerhet tysk, stadskultur. För att målningarna skulle kunna fungera som illustrationer och identifikationsbilder var det dock samtidigt nödvändigt att bilderna inte skilde sig alltför mycket från människors vardag.

Hur mycket de lägre klasserna påverkades av det internationella modet, för modet var även under medeltiden internationellt, har naturligtvis att göra med hur mycket kontakt de hade med de högre klasserna och med en urban miljö. I städerna bör dock modet ha påverkat de flestas, med undantag av de allra fattigaste, klädedräkt. Ett belysande exempel på de stora likheterna mellan olika samhällsgruppers klädedräkt under 1300-talet ger Stella Mary Newton: Hon visar att skillnaden mellan de kläder som tillhörde den franska drottningen och dem som tillhörde en advokatfru i Valence-sur-Rhône var mycket mindre än man skulle kunna tro. Både typen av klädesplagg och materialet var i många fall desamma. Skillnader var till exempel att advokatfrun hade återanvänd päls som foder i en av sina dräkter (något även drottningen kan ha haft, men knappast skulle ha talat om) och använde "gros vair", gråverk där mycket mer av den grå pälsen hade behållits.³⁰ Fint gråverk hade endast en tunn rand av grå päls runt ekorrens vita mage. Nu är förvisso inte en advokat någon vanlig borgare, men samtidigt är Frankrikes drottning inte någon

29. T ex Sigfrid Svensson, *Skånes Folkdräkter*, Stockholm 1935, s 45ff; Anna-Maja Nylén, *Folkdräkter ur Nordiska Museets samlingar*, Lund 1971 (andra upplagan, första upplagan kom 1949), s 23.

30. Newton 1980, s 27f.

vanlig medlem av frälset heller. Beroende på vilken position hennes make hade inom rättsväsendet och i stadens sociala liv så kan advokatfrun ha tillhört dem som jag kallar de primära modekonsumenterna, frälset och det högre borgerskapet, men det är långt ifrån säkert då advokatycket i sig inte garanterade någon upphöjd position. Det jag vill studera här är hur mycket av modet som spred sig från de primära modekonsumenterna till andra grupper i samhället. En annan intressant fråga, som källmaterialets knapphet tyvärr gör det omöjligt att undersöka för medeltidens Sverige, är vad som upptogs i det lägre borgerskapets och allmogens dräkt. Modets spridning neråt var knappast en slavisk efterapning, utan man får också räkna med medvetna val från mottagarna. Om vi går tillbaka till frågan i rubriken kan vi konstatera att jag för att besvara den måste avgränsa begreppet de lägre samhällsklasserna till att omfatta dem som på olika sätt hade kontakt med frälset och städernas högre borgerskap. Med tanke på hur vanligt det var att kläder spreds vidare till tjänare och landbor, bör denna grupp ändå ha varit ganska stor.

Ett exempel på hur modeidealen spreds, inte bara socialt utan även geografiskt, erbjuder de dräkter som hittats på kyrkogården i Herjolfsnes på Grönland. Herjolfsnes var en nordisk bosättning på södra Grönland, grundad i slutet av 900-talet. Den bestod av ett flertal gårdar och hade också en kyrka och kyrkogård. När bosättningen övergavs vet vi inte, men gravarna innehåller klädesplagg som är daterade till 1300- och 1400-talen. Klädesplaggen är hittade i gravar på framför allt den nordöstra sidan. Den södra delen av kyrkogården var vid utgrävningen i stort sett bortsköljd av havet. Närmast kyrkan, både på den södra sidan, som brukade räknas som finare, och på de andra sidorna, finns de gravar vilkas ägare hade en högre social status. Dessa begravdes i träkistor, en lyxvara på Grönland. Längre från kyrkan, på den nordöstra sidan, hittar vi människor som istället för i kistor begravts i ett slags svepning bestående av gamla kläder. Vanligen är kroppen bara instoppad i plaggen och armarna är inte trädde i ärmarna. Det är inte säkert att det var de dödas egna kläder, men överensstämmelsen mellan klädernas storlek och skelettens längd är dock god och vid något tillfälle korresponderar en kroppslig deformitet med konstruktionen på ett plagg. De flesta plaggen bär spår av nötning och flera är lappade. Både gravarnas position i förhållande till kyrkan och begravningssättet visar på att dessa personer hade en lägre social status. Så mycket mera anmärkningsvärt är då att plaggen överensstämmer så väl utseendemässigt med vad vi vet om samtida europeiskt mode. Dräkterna överensstämmer i många fall med dåtidens modeideal. De

har en förhållandevis avancerad tillskärning, som inte bara är styrd av tygets form och man har även lagt ner extra arbete på dekor och detaljer som inte är funktionella, till exempel så kallade falska sömmar. Materialet var däremot hemvävt ylle, troligen tillverkat lokalt.³¹

När man arbetar med skriftligt material har man inte möjlighet att undersöka klädernas snitt och faktiska utseende på samma sätt, utan här är det framför allt vilka namn dåtidens människor gav de olika klädesplaggen som framgår. Att länka benämningar på plagg med bilder av kläderna är ett av den dräkthistoriska forskningens huvudproblem, i alla fall för äldre tid där det inte finns bilder och benämningar i samma sammanhang. Vad man kan se av det skriftliga materialet är emellertid att samma plagg dominerar inom alla de grupper som är representerade i källmaterialet. Den viktigaste skillnaden mellan olika sociala gruppers kläder ligger istället i vilka material som användes. Där frälset använde kläder från de gamla textilstäderna Kortrijk, Gent och Ieper i Flandern fick andra nöja sig med enklare kläder eller andra ylletyger. Detta kom från nyare produktionsorter som Poperinge och Nivelles i Brabant och Comines i Flandern, inte långt från Kortrijk, från tyska och numera polska städer som Lübeck, Marienburg (Malbork) och Thorn (Torun), eller var inhemskt producerat. Inte bara de skriftliga källorna, utan även bilder från medeltiden visar att de flesta bar kläder av samma grundtyp. Det fanns skillnader i plaggens utseende, till exempel att arbetande män avbildas i knäkorta plagg även när modet föreskrev långa. Människor med mindre ekonomiska resurser använde sig generellt av mindre tyg, till exempel genom att begränsa vidden på kjortlarna, eller göra dem kortare.

Jämför man de tre källmaterialen kan man ändå säga att klädedräkten bestod av ungefär samma plagg och att plaggen var av samma typ inom de flesta samhällsgrupper. Framför allt det arkeologiska materialet visar att även de lägre klasserna strävade efter den moderiktiga dräktens utseende, även om materialen i kläderna var av enklare slag. Mycket talar alltså för en förhållandevis bred spridning av modet under medeltiden. Även personer som inte hade råd med det importerade klädet sydde eller lät sy upp kjortlar, hättor och kappor av samma slag som bars av Europas aristokrati och rika borgare. Att det är så pass vanligt att frälsemän och kvinnor testamenterar sina egna plagg till tjänare och landbor visar också att kläderna som bars av de respektive grupperna inte kan ha skiljt sig så mycket åt. Det kan heller inte ha funnits tydliga regler om att vissa material och klädesplagg var förbehållna överklassen.

31. Nørlund 1924; Østergård 2003.

Avslutande diskussion

I min artikel har jag velat visa hur vi genom att kombinera information från olika källor, här framför allt testamenten med gåvor av kläder till tjänare och arkeologiska fynd, kan få en inblick i hur medeltidens vanliga, arbetande människor, var klädda. Jag jämför ett antal fall från 1300-talet där testamenten förordar att manliga tjänare ska få kläder uppsyddas till sig dels med uppgifter om tygbredd och priser, dels med Bockstensmannens dräkt.

Det vanligaste materialet i kläder till manliga tjänare under den första hälften av 1300-talet var kläde från Nivelles och Poperinge, men det finns ett stort antal plagg där materialet inte anges, vilket gör att uppgifternas värde när det gäller den totala konsumtionen blir mindre. Däremot är de användbara för att beräkna tytgång och kostnader för gåvorna, som vanligen består av kjortel och kappa. Priserna för flera olika tyger är kända från Kung Magnus prisstadga i privilegiebrevet för Kopparberget från 1347 medan bredden på kläde från Brabant och Flandern är dokumenterad i olika reglementen för väverier. Resultaten från denna uträkning visar att bara en kappa och en kjortel, på många sätt medeltidens basplagg, utgjorde en förhållandevis stor investering, då tygkostnaden för enbart en kjortel i importerat kläde kan jämföras med till exempel priset för en tunna öl. Kjorteln och kappan från Bockstensmannens dräkt, som troligen är tillverkade i vad man kallade vadmal, skulle ha kostat strax över 1 ½ öre, det vill säga ungefär lika mycket som en tunna sill, mindre än en tiondel av vad samma kläder skulle ha kostat i popirst.

En fråga som diskuterats mycket är vilka som omfattades av modets spridning. Både det faktum att dräkterna från Herjolfsnes, vilka återfanns i gravar tillhörande personer med lägre social status, så väl återspeglar det samtida modet och att samma benämningar på plagg dominerar oavsett social grupp i det skriftliga materialet, tyder på att utseendeidealen spreds i de flesta grupper i samhället. Att det är så vanligt att tjänare får arva husfolkets kläder visar också att det inte kunde finnas alltför stora skillnader mellan de olika gruppernas dräkt. Det visar också att det inte fanns några fasta regler för vilka material de olika grupperna fick använda, något som frånvaron av detaljerade bestämmelser om klädedräkten i de fåtaliga nordiska överflödsförordningarna bekräftar.

Summary: How Much Were They? The Prize of Male Servant Clothing in the First Half of the Fourteenth Century

My aim in this article is to show how it is possible, by combining information from different kinds of evidence, mostly wills containing gifts of clothing to servants and archaeological evidence, to gain knowledge of how common working men were dressed in the Middle Ages. I compare several wills from the fourteenth century in which clothes were given to male servants and where both fabric width and price were stated, with the clothes of the so-called Bocksten Bog man. The most common material in clothes given to male servants during the first half of the fourteenth century was cloth from Brabant: Nivelles and Poperinge. In a large number of cases the material is not stated, which reduces the value of this information. Nevertheless, even this information is valuable when calculating the yardage and cost of those gifts, which usually consisted of a tunic and cloak. The prices of many of the materials are listed in king Magnus Eriksson's statute for Kopparberget, the copper mining area in Dalecarlia, from 1347, while the width of woollen cloth from Brabant is documented in weaver's regulations. The results show that a tunic and cloak of the same type as those worn by the Bocksten man, in many ways the basic garments for a man in the Middle Ages, was a substantial investment, since the cost of only a tunic of imported cloth can be compared to the cost of 126 litres of beer. The cost of the tunic and cloak of the Bocksten man, which were probably made from a coarse homespun called "vadmal," would have been approximately the same as for a barrel of herring, less than a tenth of the cost for the same clothes made from material imported from Poperinge.

A much debated issue among historians concerns which groups in society were affected by fashion. Both the fact that the clothes from Herjolfsnes in Greenland, which were found in the graves of people of lower social status, corresponds well with current European fashion and that the same garments dominate in written descriptions of the time, irrespective of social group, suggest that the fashion ideals spread to most parts of society. The frequency of gifts to servants of the master's or mistress' own clothes show that there were no fixed rules concerning materials or cut for different social groups. This is also confirmed by the lack of detailed regulations on dress in the few Nordic examples of sumptuary regulation.